

Я. Коменського, П. Лесгафта, М. Новикова, М. Пирогова, Д. Писарєва, М. Шелгунова, Ф. Янковича.

Таким чином, можна дійти висновку, що становлення та розвиток реабілітаційної педагогіки як окремої галузі педагогічної науки найбільш інтенсивно відбувався впродовж XIX – початку XX ст. Свідченням цього є теоретичні засади і практика реабілітаційної діяльності зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів вказаного хронологічного періоду, що збагатили педагогічну термінологію понад сотнею понять і номенів. Діапазон “термінологічного поля” реабілітаційної діяльності названих типів закладів представлений нами для зручності у вигляді класифікації, що включає сім груп понять і номенів, які використовуються для позначення назви того чи іншого виправно-виховного закладу, конкретизації учасників реабілітаційно-педагогічного процесу, принципів його функціонування, факторів формування особистості дитини та можливих прорахунків у вихованні.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі передбачають визначення наукових основ реабілітаційної діяльності зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів упродовж XIX – початку XX ст., узагальнення законодавчої бази реабілітаційної діяльності цих закладів, обґрунтування теоретичних засад і практики реабілітаційної діяльності зарубіжних і вітчизняних виправно-виховних закладів зазначеного хронологічного періоду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антология педагогической мысли России первой половины XVIII в. – М.: Педагогика, 1985. – 479 с.
2. Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. – М.: Педагогика, 1987. – 558 с.
3. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. – М.: Педагогика, 1990. – 608 с.
4. Белинский В.Г. Избранные педагогические сочинения. – М.-Л., 1948. – 279 с.
5. Герцен А.И. О воспитании и образовании. – М.: Педагогика, 1990. – 363 с.
6. Добролюбов Н.А. Избранные педагогические произведения. – М.: Изд-во АПН, 1952. – 735 с.
7. Кантор И.М. Педагогическая лексикология и лексикография. – М.: Просвещение, 1968. – 200 с.
8. Комаровский Б.Б. Русская педагогическая терминология. – М.: Просвещение, 1969. – 311 с.
9. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – 650 с.
10. Лесгафт П.Ф. Собрание педагогических сочинений: В 5-ти томах. – М.: Физкультура и спорт, 1951.
11. Локк Дж. Сочинения: В 3-х томах. – М.: Мысль, 1985–1988.
12. Одоевский В. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – 367 с.
13. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
14. Писарев Д.И. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1984. – 368 с.
15. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М.: Наука, 1969. – 703 с.
16. Стоюнин В.Я. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1991. – 366 с.
17. Ушинский К.Д. Людина як предмет виховання. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – Т. 1.
18. Чернышевский Н.Г. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1983. – 335 с.

УДК 37 (09)

Фатєєва Е.М.

ДОВУЗІВСЬКА ПІДГОТОВКА В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Для досягнення мети і розв’язання одного із завдань визначення перспектив розвитку центрів, факультетів і інших організаційних форм довузівської підготовки майбутніх студентів, запровадження у практику роботи

прогресивних ідей, теорій, технологій навчання, вдосконалення управління довузівською підготовкою необхідно здійснити ретроспективний аналіз діяльності освітніх закладів.

Реалізація принципу історизму в ході наукового дослідження дозволяє визначити здобутки, суперечності й недоліки існуючої системи довузівської підготовки майбутніх студентів та її основних компонентів, виявити умови функціонування, тенденції їх розвитку в сучасних соціально-економічних і політичних умовах функціонування країни, виявити фактори підвищення управління.

Основна частина. Освіта як система створювалась поступово і на початку цього шляху існували відокремлені елементи у вигляді навчальних закладів різних типів і різного рівня акредитації. Відповідно до завдання дослідження простежимо становлення і розвиток довузівської ланки системи освіти.

Так, у XVII–XIII ст. склалися певні педагогічні та дидактичні принципи навчання, освіта здійснювалась тільки за двома напрямками – академічним (гімназіях, кастових школах для дітей дворянства) і практичним (в училищах, школах для дітей нижчих верств суспільства). У дисертаційному дослідженні відзначається, що на той час тільки діти дворянства мали реальну змогу вступити до університету, підготовка до яких відбувалась у гімназіях, при яких були створені підготовчі курси до вступу у вищі школи та університети, що стали прототипом сучасних організаційних форм довузівської підготовки молоді.

Аналіз історичної, наукової літератури свідчить, що система довузівської підготовки тісно пов'язана з профілізацією навчання, відкриттям при вищих навчальних закладах в Україні ліцеїв, гімназій, шкіл, метою яких була підготовка учнівської молоді до подальшого навчання в системі вищої освіти. Поступово система довузівської підготовки стає більш організаційно структурованою; починають працювати бюро профорієнтації, профконсультаційні пункти, підготовчі курси (20–40 рр. XX ст.), підготовчі відділення (60-ті р. XX ст.), педагогічні класи, факультети довузівської підготовки (80–90 рр. XX ст.), інститути та центри довузівської підготовки майбутніх студентів (початок XXI ст.).

На початку XIX століття в умовах проведення соціально-економічних реформ у Російській імперії, з метою розв'язання існуючих проблем середньої та вищої освіти, відкриваються навчальні заклади з особливим статусом – ліцеї і гімназії вищих наук, а також перші заклади вищої освіти – університети.

Разом з удосконаленням структури освіти приділялась увага й змісту освіти. Перший Статут 1804 року і Статут 1828 року ставили за мету формування моральних якостей особистості, а саме: отримання юнацтвом знань, необхідних для подальшого вивчення наук в університетах, а разом з тим і загальної освіти, необхідної для вихованої людини.

Історико-теоретичний аналіз функціонування ліцеїв свідчить, що в XIX столітті в Росії ліцеї були "...привілейованими вищими навчальними закладами для дітей дворян, які готували державних чиновників для всіх відомств, головним чином для служби у Міністерстві внутрішніх справ. Вони мали різні статuti, різну навчальну спрямованість, але виховували інтелектуальну еліту держави, кращі представники якої вражали світ своєю геніальністю. Це були навчальні заклади, що давали закінчену енциклопедичну освіту. Перший ліцей в Росії – Царськосельський – був відкритий 19 жовтня 1811 року. Його ідеєю була підготовка високоосвічених державних чиновників" [1: 7].

У XIX столітті починають діяти ліцеї в Україні: Рішельєвський в Одесі (1817–1865 рр.), Волинський в Кременці (1818–1833 рр.) і князя Безбородька в Ніжині (1832–1875 рр.). У цей період діяльність ліцеїв була спрямована на розв'язання проблем вищої освіти України. За своїм статусом вони займали проміжне становище між гімназією, з одного боку, та університетом, з іншого [19: 15].

"Головними критеріями, які визначали особливий статус ліцеїв України означеного періоду, були: поєднання ознак середньої та вищої школи, наявність організаційних засад навчального закладу елітарного типу" [258: 7].

Тільки в 1849 році гімназії були приєднані до університетів, що й призвело до появи так званих підготовчих училищ, які готували до вступу в університет. Але мета їх діяльності

була неоднозначною, що й спонукало до їх профілізації. Одні з них на базі курсу правознавства готували майбутніх громадських чиновників, інші – завдяки введенню і вивченню поглибленого курсу математики і природничих наук готували майбутніх військових. І тільки треті, спеціальні, відділення виконували основну функцію гімназії – готували юнацтво до вступу в університети на основі вивчення гуманітарних наук.

Подальший соціально-економічний розвиток суспільства висвітлив практичну й теоретичну значущість природничих знань. Саме так, найбільша перевага Статуту 1864 року зводиться до визнання того, що тільки ті навчальні заклади здатні підготувати молодь до університетської освіти, в яких нерозривно поєднані обидві освітні ланки – гуманітарна й математично-природничка.

Теоретична розробка професійної і допрофесійної підготовки молоді не вирішувала всі питання практики. Початок ХХ століття позначений не тільки бурхливим розвитком промисловості, поглибленням розподілу праці, а й збільшенням випадків виробничого травматизму і великою плінністю кадрів. Саме це зумовило пильну увагу вчених і практиків до питань професійної орієнтації й професійного відбору молоді. Вперше думку про необхідність введення професійного відбору у практиці фахової підготовки висловив доктор Рот (1907, Берлін).

Практичне застосування професійного відбору на професії телефоністки та вагоновожатого здійснив директор психологічної лабораторії Гарвардського університету професор Г. Мюнстерберг, який започаткував психотехніку. Використовуючи тестові дослідження психофізичних якостей претендентів, він розробив методику професійного відбору на зазначені професії, завдяки чому різко скоротилась плінність кадрів і підвищилась продуктивність праці [14].

У 1919 році вийшла постанова НКО “Про організацію робочих факультативів при університетах”, в якій була акцентована увага на створення підготовчих курсів при університетах для робітників та селян. Метою цих курсів була підготовка їх до вступу у вищий навчальний заклад за короткий термін, надавши їм назви робітничих факультетів [15: 404].

У 20-х – 30-х роках ХХ ст. в Радянському Союзі широко проводилась профорієнтаційна робота. В усіх великих містах діяли бюро профорієнтації, профконсультаційні пункти, здійснювались перші наукові дослідження в цій галузі, видавались методичні матеріали з метою надання допомоги учням і молоді у виборі професії. Ті, хто виправдовував згортання профорієнтаційної роботи, твердили, що інтереси особистості, її нахили, здібності не відіграють у суспільному поділі праці тієї ролі, яку їм приписують, що ця подія просто визначається потребами суспільства у тих чи інших категоріях працівників. Молоді люди, усвідомлюючи необхідність, повинні йти працювати за вимогою суспільства. Головне тут — загальна готовність до праці, яку має виховати школа. Кожен може опанувати будь-яку професію, а інтерес до неї, якщо його немає спочатку, виникає в процесі самої праці [15].

Відбір на професію вчителя в 20-х – 30-х роках ХХ століття у Радянському Союзі було налагоджено на рівні вивчення особистості та діяльності. На жаль, засоби діагностики професійних здібностей і розроблені методики відбору не знайшли широкого застосування, що пояснюється недосконалістю діагностичного арсеналу, який вимагав значної кількості часу, поряд із великою суспільною потребою в висококваліфікованих кадрах.

У Постанові ЦК ВКП(б) від 12 квітня 1929 року “Про комплектацію педагогічних вузів” наголошувалося, що необхідно організувати заочне навчання для тих, хто вступає до педагогічних навчальних закладів. Цією постановою також було передбачено створення короткострокових (3–4 місяці) та тривалих (6–10 місяців) підготовчих курсів при педагогічних вузах та педагогічних технікумах з метою охоплення навчанням сільських районів [15: 418].

Так, С.Фрідман (1929), вказуючи на нерозробленість проблеми довузівської підготовки майбутніх учителів, наголошував, що аналіз вивчення особистісних якостей,

якими повинен володіти педагог, питання про форми, зміст, шляхи формування цих якостей є головним завданням, без вирішення якого не можна забезпечити освітні заклади необхідними кадрами [100: 41]. Створений ним банк кваліфікаційних характеристик праці педагога визначав спеціальний перелік педагогічних якостей: академічна підготовка, психолого-педагогічна підготовка, фахова, підхід до дітей, інтерес до життя учнів, товариськість і вірність, інтерес до педагогіки, щоденна підготовка до уроків, розвиток комунікативності та мовлення тощо.

Аналіз свідчить, що допрофесійній підготовці належну увагу приділяли психологи. На початку 40-х років ХХ століття у професійній психології інтерес дослідників поступово переходив від вивчення психофізіологічних якостей та особистісних психічних процесів майбутніх фахівців до дослідження їх професійних характеристик. Так, психолог Л.Н. Корнеєва визначила, що:

1. “Особливості особистості майбутніх спеціалістів, які стали професійно важливими якостями, можуть помітно впливати на успішність, надійність та інші об’єктивні показники професійної діяльності.

2. Особливості особистості майбутніх спеціалістів виступають важливими детермінантами їх професійного навчання, від яких залежить швидкість набування професійної майстерності.

3. Вплив особливостей особистості майбутніх фахівців та характеристик його професійної діяльності часто опосередковані такими важливими суб’єктивними показниками як задоволення працею, спілкування, емпатія.

4. У професійній діяльності, де надійність визначається психофізіологічними якостями або ж особливостями психічних процесів, їх роль все одно опосередковується мірою сформованості структури особистості, що забезпечує необхідний рівень саморегуляції поведінки” [94: 61–84].

Історичні документи свідчать, що інтерес до вчительства, його педагогічних, професійних і соціальних проблем ніколи не згасав як з боку державних органів, учених-теоретиків, практиків, так і з боку суспільства загалом. У прийнятому Верховною Радою СРСР 24 грудня 1958 році Законі “Про зміцнення зв’язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти” [15: 53] наголошувалося на потребі підготовки необхідної кількості висококваліфікованих учителів. У зв’язку із введенням загального восьмирічного обов’язкового навчання, організацією шкіл-інтернатів і шкіл з подовженим днем, розширенням мережі вечірніх (змінних) шкіл робочої та сільської молоді потреба в кадрах та вихователях значно зросла. Але вивченню потреби шкіл у педагогічних кадрах з метою прогнозування їх підготовки, необхідна увага у цей час не приділялась. Так, на початку 60-х років ХХ ст. державні й партійні органи СРСР розглядали забезпечення загальноосвітніх шкіл учительськими кадрами.

На основі аналізу стану забезпечення загальноосвітніх шкіл кваліфікованими вчительськими кадрами і врахування існуючих недоліків, наприкінці 60-х років держава приймає рішення усунути серйозні недоліки в плануванні і підготовці педагогічних кадрів.

З метою підвищення рівня загальноосвітньої підготовки робочої і сільської молоді, створення їй необхідних умов для вступу до вищих навчальних закладів була прийнята постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 20 серпня 1969 року “Про організацію підготовчих відділень при вищих навчальних закладах”, де передбачалось проведення навчальних занять на денній та заочній формах навчання [15: 439].

На підготовчі відділення приймали осіб із закінченою середньою освітою, які мали стаж роботи не менше одного року. Навчальні заняття проводились на денній, вечірній та заочній формі. Створювалися ці відділення при наявності не менше, ніж 100 слухачів, які навчалися з відривом від виробництва. Строк навчання з відривом від виробництва складав 10 місяців, без відриву від виробництва – 8 місяців. Особи, які закінчували підготовчі відділення та успішно витримували випускні іспити, зараховувалися на перший курс вищого навчального закладу без вступних випробувань. На підготовчих відділеннях працювали

викладачі вищих та середніх спеціальних закладів, а також кваліфіковані вчителі середніх шкіл. Підготовчі відділення при вищих навчальних закладах стають традиційною формою довузівської підготовки абітурієнтів. За своєю метою підготовчі відділення розвивали у потенційних абітурієнтів бажання до майбутньої професійної діяльності, формували відповідні уміння та навички [15: 439].

Саме тому значний доробок учених-педагогів присвячено організації навчання молоді на підготовчих відділеннях. У дослідженнях В.Вуколова, П.Гончарук, Г.Жовтої, К.Коновалової, О.Линенка, Махмудова Туйчі, Л.Ройко проаналізовано систему роботи таких відділень, умови їх ефективної діяльності, визначено коло невирішених питань. До загальних проблем підготовчих відділень дослідники відносять: критерії комплектування контингенту слухачів, дидактичні основи навчання, поєднання загальноосвітньої і початкової професійної підготовки слухачів [4; 6; 7; 10; 11; 13; 16]. Так, у працях В.Вуколова та П.Гончарука уперше здійснено історико-педагогічний аналіз роботи підготовчих відділень на прикладі підготовчих відділень педагогічних вузів, висвітлено специфіку професійної орієнтації робочої молоді на педагогічну професію, визначено педагогічні умови професійної орієнтації робочої молоді і слухачів підготовчого відділення на вчительську професію, а саме:

- мотивація вибору вчительської професії;
- спільна діяльність педагогічних вузів, органів народної освіти і підприємств з відбору молоді на педагогічні професії;
- професійно-педагогічна спрямованість змісту навчально-виховного процесу підготовчого відділення;
- підвищення рівня та якості знань слухачів підготовчих відділень;
- цілеспрямована робота факультетів, кафедр викладацького колективу з професійної орієнтації й адаптації слухачів до навчання у вищому навчальному педагогічному закладі;
- обов'язкове введення пропедевтичного спецкурсу з основ педагогіки й педагогічної етики у профорієнтаційній роботі зі слухачами [4: 46].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття допрофесійну підготовку майбутніх учителів вивчають і розглядають як складову безперервної педагогічної освіти. У постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 15 травня 1984 року “Про заходи удосконалення підготовки, підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів системи освіти і професійно-технічного навчання і покращенню умов їх праці й побуту” пропонувалося приділяти більшу увагу підготовці майбутніх учителів. Тоді у практиці довузівської підготовки поширення дістали так звані педагогічні класи. У 1989 році був підготовлений проект програм для таких класів. Вивчення основ професійно-педагогічної культури в даному випадку пропонувалось проводити за рахунок годин, відведених на трудове навчання. Організація педагогічного процесу в педагогічних класах будувалась на принципах співробітництва і співтворчості, готували їх у вищому навчальному педагогічному закладі бути організаторами спільної діяльності, орієнтуватися в різних педагогічних ситуаціях, постійно підвищувати рівень педагогічного мислення. Основною формою навчання в них був урок. Ураховуючи те, що навчання в класах являло собою перехідну ланку до навчання у вищому навчальному закладі, в них широко використовувався лекційний курс і семінарське заняття.

Аналіз теорії і практики організації довузівської підготовки, профорієнтаційно-педагогічної роботи свідчать, що найбільш оптимальною за кінцевим результатом її форми є факультети майбутнього вчителя. Порівняльний аналіз діяльності таких факультетів у педагогічних вищих навчальних закладах ближнього зарубіжжя дає підставу визначити їх структуру й функціональні завдання. Основними напрямками його діяльності є: рання профорієнтаційно-педагогічна робота, підготовка і відбір молоді, яка має нахил до роботи з дітьми, організація методичної і практичної допомоги учням шкіл та інших навчальних закладів у їх самостійному оволодінні педагогічними поняттями, провідними ідеями, технологією підготовки до вступу у вищий навчальний заклад.

На початку 90-х років загальну освіту починають розглядати з позицій біоцентризму, природовідповідності особи до вимог і потреб суспільства на основі розвитку окремих теоретичних ідей Б.Ананьєва, П.Бургина, Л.Виготського, А.Макаренка, Г.Сковороди, В.Сороки-Росинського, В.Сухомлинського та інших прогресивних діячів педагогіки [2; 3; 5; 12; 8; 17; 18]. Зокрема, освіту розуміють як процес, спрямований на розширення можливостей компетентного вибору особистістю життєвого шляху, на саморозвиток особистості. При такому розумінні освіти стратегія пошуків педагогічних технологій стає стратегією розвитку особистості під впливом соціального середовища – сім'ї, дитячого дошкільного закладу, школи, профтехучилища, вищого навчального закладу, системи підвищення кваліфікації і перепідготовки, післядипломної освіти, неформальної освіти, громадських інституцій, на всіх етапах розвитку особистості.

Визначенню стратегій становлення і розвитку особистості учня, студента присвячено більшість наукових досліджень, що проводять в Інституті педагогіки АПН України, Київських і Харківських вищих навчальних закладах; Миколаївському, Одеському, Полтавському, Сімферопольському, Херсонському університетах. Дослідники приділяють увагу розробці ефективних умов безперервної освіти учнівської молоді на всіх її етапах. Дослідження проблем довузівської підготовки майбутніх студентів присвячені розгляду переважно організаційних аспектів.

Аналіз практики свідчить, що найбільш типовою доуніверситетською формою підготовки молоді є так звані підготовчі відділення і підготовчі курси. Ці форми відрізняються організацією навчального процесу слухачів і подібні за завданнями. Підготовчі відділення – це форма підготовки школярів, випускників шкіл до вступу у вищі навчальні заклади на базі відповідного навчального закладу з регламентованим дидактико-методичним забезпеченням. Форма навчання – денна, заочна, дистанційна. Підготовчі відділення мають на меті підвищити якість знань майбутніх абітурієнтів, створити їм переваги при вступі (випускні экзамени, за бажанням абітурієнта, вважаються вступними). Термін навчання на підготовчому відділенні – 10 місяців. Підготовчі курси передбачають оглядовий характер навчального матеріалу і мають термін навчання від 2-х тижнів до 2-х місяців.

Вивчення і аналіз функціонування такої форми підготовки молоді на прикладі роботи підготовчих курсів при Таврійському національному університеті імені В.Вернадського дозволяє зробити певне узагальнення.

Не дивлячись на назву, означена вище організаційна форма підготовки за структурою виконує функції підготовчого відділення. Форма навчання молоді на курсах – тільки денна. Заняття проводяться два рази на тиждень, загальною кількістю 10 годин. Викладачі курсів є працівниками цього навчального закладу. Форма контролю поточна. Планування роботи викладачів здійснюється довільно з урахуванням діючих “Програм для вступників у вищі навчальні заклади”. Випускні экзамени, за бажанням слухачів, зараховуються як вступні. В управлінському аспекті підготовчі курси не є автономною структурою, тому що на різних етапах розвитку їх очолювали викладачі кафедр університету. Аналіз ефективності роботи даних організаційних форм довузівської підготовки свідчить про репетиторську спрямованість навчання. Такий підхід до підготовки молоді спостерігається у діяльності більшості проаналізованих у процесі дослідження вищих навчальних закладах. Профорієнтаційні і профадаптаційні завдання не висуваються, що не дає змоги прогнозувати ефективність роботи довузівських форм навчання.

Висновок. Історико-ретроспективний аналіз мети, змісту, організаційних форм підготовки учнівської молоді до навчання у вищих навчальних закладах дозволяє зробити висновок про те, що вона має свою історію, особливості, характерні ознаки, умови виникнення та розвитку. Аналіз практики дозволив виявити наявність різноманітних педагогічних систем довузівської освіти у різні історичні періоди становлення й розвитку України, що відрізнялися змістом діяльності, організаційною формою, профільною спеціалізацією, назвою, кадровим, матеріально-технічним і інформаційним забезпеченням.

Мета діяльності таких інституцій співпадала й полягала у підготовці учнівської молоді до вступу у вищі навчальні заклади за обраною професійною спеціалізацією.

У процесі дослідження класифіковано організаційні форми довузівських інституцій і зроблено висновок, що вони функціонують як структурні компоненти вищих навчальних закладів, закладів середньої освіти, неперервної освіти; як освітні інституції, в яких частину функцій реалізують заклади середньої освіти, а іншу частину вищі навчальні заклади і зазнали суттєвих змін у змісті, формах, методах і технологіях навчання слухачів у сучасних умовах відповідно до реформаційних процесів у системі освіти, розбудовою різних галузей народного господарства та досягнень наукової думки.

Вивчення і аналіз функціонування різних форм довузівської підготовки дозволяє виявити загальні ознаки їх організації. Кожна з них являє собою множину взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, тобто основних базових характеристик педагогічної системи, сукупність яких утворює факт її наявності і відрізняє від усіх інших систем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алхімов В.М. Ліцей в системі освіти України. Монографія – Донецьк, 1996. – 216 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
3. Бургин П.С., Степенко Г.В. Система безперервної освіти і перебудова школи // Педагогіка.– К.,1991.– Вип. 30.– С. 3–10.
4. Вуколов В.Н. Пути оптимизации обучения на подготовительном отделении педагогического вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – АГУ. – Алма-Ата, 1981. – 24 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1991. – 319 с.
6. Гончарук П.Л. Педагогические условия ориентации рабочей молодежи и слушателей подготовительных отделений педвуза на профессию учителя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Челяб. гос. ун-т. – Челябинск, 1983. – 21 с.
7. Жовтя Г.Н. Подготовительные отделения в вузах: вчера, сегодня, завтра // Проблемы высшей школы. Республ. научно-метод. сб. Вып.74. – К.: Вища школа, 1991. – С. 14– 19.
8. Іванько І.В. Філософія і стиль мислення Г.Сковороди.–К.: Наук.думка, 1983.– 270 с.
9. Коновалова К. Проблеми підготовчого відділення // Рідна школа. – 1995. – №7– 8. – С.70.
10. Корнеева Л.Н. Профессиональная психология личности // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г.С.Никифорова. – СПб.: Изд-во С.Петербургского ун-та, 1991.– С.61– 84.
11. Линенко А.Ф. Єдність довузівської та вузівської підготовки майбутніх учителів // Педагогіка і психологія – 1995.– №3. – С.168–171.
12. Макаренко А.С. Некоторые выводы из педагогического опыта: Пед. соч.: В 8т. – М.: Педагогика, 1983. – С.224.
13. Махмудов Туйчи. Организация учебно-воспитательного процесса на подготовительных отделениях вузов / На материале работы педвузов Таджикской ССР и Таджикского госуниверситета им. В.И. Ленина: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ташкент. гос. ун-т. – Ташкент, 1979. – 22 с.
14. Мюнстерберг Г. Психология и экономическая жизнь. – М.: 1914. – 52 с.
15. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917 – 1973 гг./ Сост. А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И.Пузырев, Л.Ф. Литвинов.–М.: Педагогика, 1974. –560 с.
16. Психологія: Підручник для педагогічних вузів. За ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. школа 1968. – 571 с.
17. Сорока-Росинский В.Н. Педагогические сочинения. – М.: 1991. – 239 с.
18. Сухомлинський В.О. Людина неповторна // Вибрані твори. В 5-ти т.–Т.5.– К.: Рад школа, 1997.– С.80– 96.
19. Чуйко С.М. Організація навчального процесу в ліцеях України (XIX – перша половина XX ст.) Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 – Тернопіль, 1999. – 19 с.